

Özet

Türk - İslam kültürünün irfan semasında doğan Mesnevî'nin anlaşılması ve anlatılması için farklı hacim ve nitelikte birçok tercüme ve şerh çalışması yapılmıştır. Bunlardan biri de *Fazlullah Rahîmî* tarafından yazılıp 1910-1911 yıllarında neşredilen *Gülzâr-ı Hakikat* isimli eserdir. Fazlullah Rahîmî bu eserini, Mesnevî'nin her kıssasından bir hisse almak ve aldırma gayesi ile muhabbetle mütalaa edecek olanlara mukaddes ağacın mukaddes meyvesini tattırmak niyetiyle kaleme almıştır. Muhataplarından hikâyelerin suretinden özüne, mecazından hakikatine ulaşmalarını istemiş ve her biri bir güldeste hükmünde olan hikâyeleri, hakikatin gülbahçesinden hediye olarak takdim etmiştir. Rahîmî, Mesnevî'den seçtiği 126 hikâyenin tercüme ve şerhini içeren bu mensur eserini 3 cilt hâlinde tertip etmiştir. Eserini oluştururken hikâyeleri beyit beyit değil bir kompozisyon bütünlüğü içinde tercüme etmiş, izahlarını da özel başlıklar açarak vermiştir. Bu çalışmada da öncelikle şarihin hayatından bahsedilmiş, ardından eserin orijinal metni üzerinden şerh/ tercüme metodu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mesnevî, Fazlullah Rahîmî, Gülzâr-ı Hakikat, hikâye şerhi

Fazlullah Rahîmî and His Gülzâr-ı Hakikat

Abstract

Fazlullah Rahîmî's work, "Gülzâr-ı Hakikat," holds a significant place among various translations and commentaries dedicated to understanding and conveying the Mesnevi within the context of Turkish-Islamic culture. Composed in 1910-1911, Rahîmî aimed to extract a portion from each narrative of the Mesnevi, intending to impart a sacred taste of the fruit of this revered tree to readers. This study focuses on his prose work, encompassing translations and commentary on 126 selected stories from the Mesnevi, emphasizing Rahîmî's method of not only translating each story comprehensively but also structuring them with thematic unity and detailed explanations under specific headings. The analysis first explores

* Öğr. Gör. Dr., Tarsus Üniversitesi, rabia.edebiyat@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2076-9197

the life of the commentator and subsequently outlines the methodology based on the original text of the Mesnevi, providing an academic perspective on Rahîmî' s unique approach. "Gülzâr-ı Hakikat" stands as a valuable resource, enriching the understanding of the Mesnevi for those delving into the depths of Turkish-Islamic culture.

Keywords: Masnavî, Fazlullah Rahîmî, Gülzâr-ı Hakikat, Story commentary

Giriş

Mesnevî bir milletin iftihar vesilesi olarak telakki edebileceği en büyük miraslardan biridir. Böyle eserler, saye saldıği topluma; düştüğü yerden kalkmak, hüsrân kuyusundan çıkmak, karanlığın perdesini yırtmak konusunda ümit telkin etmiştir. Hayal ve madde âleminin, milletin damarlarına işleyerek manevî hastalıklara yol açan zehirli gıdalarına karşı, panzehir hükmünde olan gıdalara ihtiyaç vardır. Mesnevî de sürekli sema hâlinde bir dinamikliğin göstergesi olarak insanın özüne, maddeden manaya ve mutlak olana ulaşmasına kapı aralamıştır. Mana iklimlerine yüzyıllardır kat kat açılan bu kapıdan giren her yolcu kendi istidat ve idraki ölçüsünde nasiplenmiştir. O iklimde sefer etmek isteyen birçok talip tarafından da Mesnevî'nin farklı nitelik ve hacimlerde çok sayıda şerh ve tercümesi yapılmıştır. Gülzâr-ı Hakikat de mukaddes ağaçların meyvesinden yiyerek ihya olunabileceği inancıyla Fazlullah Rahîmî tarafından kaleme alınmıştır.

1.Fazlullah Rahîmî

Kendi takdimiyle “*mahbûbü'l-ârifîn Hazret-i Mevlâna'nın Mesnevî-i Şerîf hikâyâtının mütercimi, mürettibi, veliyy-i müşârün ileyhın bahr-i velâyetinden bir katresi*”...

Dağıstan eşrafından Hekim İbrahim Efendi'nin oğlu olan Fazlullah Rahîmî, 1847/48'de Tokat'ta doğmuştur. Dağıstan'ın Hukal kasabasında doğduğu için Hukalı'l-İbrahim olarak da anılan İbrahim Efendi, Abdülaziz zamanında Tokat'a göç etmiştir.

Fazlullah Rahîmî, Seyyid Abdülkadir Belhî hazretleri ile beraber İstanbul'a giderek Hamza Bâlî'nin ölümünden sonra Hamzavî olarak anılan Bayramî Melamîliğini temsil eden Bekir Reşad'a intisab etmiştir. Nakşî şeyhi Seyyid Süleyman Efendi'nin oğlu olan Abdülkadir Belhî, babasının vefatından sonra

Murad Buhârî Dergâhı meşihatına tayin edilmiş 46 yıl burada kalmıştır. Belhî, zâhiren Nakşibendî-Müceddidî olarak görünmekle birlikte intisab ettiği Hamzavîliğin prensiplerine sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Bekir Reşad Efendi'den sonra uzun yıllar İstanbul'da Hamzavî kutbu olarak tanınmıştır.” (Azamat, 1988: 231) Rahîmî de Bekrû'r-Reşâd'ın vefatından sonra Abdülkadir Belhî'ye tabi olmuş ve Şeyh Murad Dergâhında hizmetlerine devam etmiştir. Hayatının sonuna kadar bu dergâhtan ayrılmayan Rahîmî, 4 Şaban 1342 (11 Mart 1924) tarihinde vefat etmiş ve dergâhın haziresine defnedilmiştir. Mezar taşı bulunmamaktadır. Rahîmî Efendi'nin çocukları ve ilk eşi de Abdülkadir Belhî'ye intisap etmiştir.”²⁶⁸

Şu ifadelerden de Mesnevîhan, mutasavvıf şair Kemâlî Efendi ile Rahîmî'nin dost oldukları anlaşılmaktadır: “Kemâlî Efendi imaretteki görevini sürdürürken bir yandan da Üsküdar'da bir oda kiralayarak *Mecelle* okutmaya başladı. Bu dönemde dostlarından *Gülzâr-ı Hakikat* müellifi Fazlullah Rahîmî Efendi ile birlikte bir iş için Eyüp'e gittiklerinde Rahîmî Efendi, mürşidi Seyyid Abdülkâdir-i Belhî'yi Eyüp Nişancası'ndaki Şeyh Murad Dergâhı'nda ziyaret etti. O zamana kadar hiçbir şeyhe intisabı bulunmayan Kemâlî Efendi de gönlüne doğan cezbeyle kapılarak orada Abdülkâdir-i Belhî'ye intisap etti.” (Azamat, 2022: 235)

Mesnevîhanlık icazeti olan ve iyi derecede Farsça bilen Rahîmî bazı şeyhlere Farsça dersi verdiği bilinmektedir. Cerrahî şeyhi İbrahim Fahreddin Efendi de Fazlullah Rahîmî'den Farsça öğrenmiştir (Azamat, 1995: 84). Rahîmî ayrıca son dönem Kadirî şeyhlerinden İskilipli İbrahim Ethem'e Mesnevî dersi vermiştir.²⁶⁹ Dersler nihayete erip ayrılık vakti geldiğinde Fazlullah Rahîmî, Ethem Efendi'ye

²⁶⁸ Fazlullah Rahîmî'nin hayatıyla ilgili en net ve detaylı bu bilgiler C. S. Revnakoğlu'nun kayıtlarında bulunmuştur. Arzu Meral ve Aliye Uzunlar'ın, *Gülzâr-ı Hakikat*'i sadeleştirerek günümüz Türkçesine aktardıkları çalışmanın takdiminde, Revnakoğlu'nun derlemelerinden ulaştıkları bu bilgiler yer almaktadır.

²⁶⁹ İskilipli İbrahim Ethem'in talebelerinden Mustafa Âsım Köksal'ın hatıralarından öğrendiğimize göre Ethem Efendi gençliğinde Mesnevî okumayı çok istemiş ehil birini bulamayınca da şöyle dua etmiş: “Ya Rab, Mesnevî'yi okutacak kimse kalmadıysa sen öyle birini yarat.” Bu sıralarda Ankara **mal müdürünün kayınpederi olan Rahîmî** misafir olarak İskilip'e gelir. Rahîmî oradaki tanıdıklarına İskilip'te bildikleri iyi bir şeyh olup olmadığını sorar. Onların söylediği şeyhleri tek tek ziyarete giderler. Ancak Rahîmî'nin kalbi bunlardan mutmain olmaz ve “Bana hakiki adam lazım.” der. Tanıdıkları da tasavvuf yolunda giden bir gençten başka götürecekleri şeyh kalmadığını belirterek onu İbrahim Ethem'e götürürler. Rahîmî onu görünce, böylesini arıyordum, diyerek İbrahim Ethem'e muhabbetle sarılır. Bir müddet konuşup görüştüktan sonra Rahîmî İbrahim Ethem'e Mesnevî okutacağını söyler. Ancak hiçbir zaman kendisine mukabelede bulunmamasını, itiraz etmemesini şart koşar. Efendi de memnuniyetle kabul eder. Derslerin altıncı ayına gelindiğinde bir beyit hakkında İbrahim Ethem Efendi de memnuniyetle: “Efendim, buna şöyle bir mana verilebilir mi?” deyince Fazlullah Rahîmî susar, öylece kalır ve tamam artık benim vazifem bitti, der. Ethem Efendi'nin özür beyanları da çare olmaz ve dersler nihayete erer. (Köksal, 2017: 220-221)

şunları söyler: “Oğlum ben bu asırda beş büyük veli ile görüştüm beşincisi sensin. Sen zamanının Ferîd’i olacaksın. Tuttuğun bu yolun en yüksek mertebesine ulaşacaksın.” İbrahim Ethem Efendi de Fazlullah Rahîmî hakkında şöyle der: “İçi ve kalbi onun kadar nur dolu bir zat görmedim. Adeta vücuduna nurdan kazıklar çakılmış idi.” (Köksal, 2017: 221)

Rahîmî, Gülzâr-ı Hakikat’in I. cildinde Firdevs-i Fukarâ adlı eseri olduğunu zikreder. Ayrıca Hazret-i Hasan ve Hazret-i Hüseyin hakkında Türkçe olarak kaleme aldığı **Gülzâr-ı Haseneyn**’in başında da, beş senede (M 1888) bitirdiği “Gülzâr” külliyyatından bahsetmektedir: Gülzâr-ı Enbiya (2 cilt), Gülzâr-ı Şâh-ı Risâlet, Gülzâr-ı Şâh-ı Velâyet, Gülzâr-ı Evliyâ (3cilt), Gülzâr-ı Haseneyn (Rahîmî, 2012: 294). Rahîmî, bu külliyyatı istibdatta dönemin koşulları yüzünden; hürriyet zamanlarında ise maddi sıkıntılar yüzünden bastıramamıştır. Olanakları dâhilinde sadece Gülzâr-ı Haseneyn’i bastırabilmiş, peyderpey diğerlerinin de tab olunacağını belirtmiştir. Ancak Gülzâr-ı Hakikat, Gülzâr-ı Haseneyn ve ona zeyl olarak yazılmış Eimme-yi Hüdâ dışında günümüze ulaşan başka bir eserine rastlanmamıştır.

2. Gülzâr-ı Hakikat

“İş bu Gülzâr-ı Hakikatdir kelâm-ı Mevlevî

Oku her dem tâ sana keşfola sırrı ma’nevî” (Fazlullah Rahîmî)

“Türkçeye mütercem, müntehab Mesnevî-i Şerîf Hikâyeleri, hakikatin gül bahçesi...”

Mevlâna’yı “ifrat derecesinde seven” ve çocukluğundan beri Mesnevî ile muhatap olan Rahîmî, eserini âşıkane bir edayla oldukça sade bir dille yazmıştır. Eser, manen ismiyle müsemma olmakla birlikte sureten de sanki okuyucuya gül gibi kat kat açılan yahut bir gül destesi gibi saf saf sunulan niteliktedir. Rahîmî bu sunumu hem hikâyelerde hem de ana metnin dışında kalan mukaddime, hatime gibi kısımlarda yapar. Böylelikle hamd, eser tanıtımı, sebep-i telif, teşekkür gibi giriş konularını toplu olarak vermek yerine beyanlarına özel başlıklar açarak özel bir üslup kullanmıştır. Bu da metni tekdüzelikten kurtarmakta, dikkati zinde tutmaktadır. Bu yönüyle eser özenle tertip ve tahrir edildiği izlenimi oluşturmaktadır.

Süleymaniye, Millet ve Beyazıt Kütüphanelerinde de nüshaları bulunan Dersaadet Mekteb-i Tıbbiye-yi Askeriyye matbaasında basılan Arap harfli matbu eserin İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı OE_TK_00749/01’de

kayıtlı I. cildi, Bel_Osm_O.01501/2’de kayıtlı II. cildi ve Bel_Osm_O.01501/01’de kayıtlı III. cildinden hareketle detayları ve şerh/ tercüme metodu aşağıda incelenmiştir:

I. Cilt (H 1328/ M 1910-1911)

Bu ciltte 42 hikâyenin hülasası yer alır. Eserin başında hangi hikâyenin kaçınıcı sayfada yer aldığını gösteren bir “**Fihrist**” bulunur. Rahîmî hikâyelere geçmeden önce başlık başlık açılan bir girizgâh da yapar. İlk olarak “**Arz**” başlığı altında Mesnevî’den daha önce seçip tertip ettiği bazı hikâyelere, bunları basmaya azmettiği sıralarda, kalan hikâyelerden de ilave ederek hakikatlerin delili olan birçok hikâyeyi üç ciltte topladığını ifade eder. İlk cildinin ardından diğerlerinin de yayımlanacağını arz eder.

Ardından “**İhbar**” başlığı altında Mesnevî’nin mukaddimesinde bizzat Mevlâna’nın Mesnevî hakkında söylediği sözlerine telmihte bulunur ve “Allah’ın bu büyük fıkıhı, en parlak şer’i ve apaçık delili olan Mesnevî”den istifade etmeyi temenni eder.

“**Mukaddime**” başlığı altında önce besmele, ardından “Allâhu nûru’s-semâvâti vel ard.”²⁷⁰ ayeti yer alır. Bu ayetin hemen altında yer alan “**Tevhid**” bölümünde peygamber ve velilerin Allah’ın birer nuru ve vechi olduğunu beyan eder. Her bir Muhammedî müminin ezelden gelen istidadı gereği bir nebinin veya evliyanın yüce ruhaniyetinden feyz alageldiğini ve Allah tarafından müminin ruhunun muhabbetle asıl olana cezbedildiği, aşırı muhabbetin tevhid nazarından biri bin, bini bir itibarıyla hepsini kapsadığını söyler. “Cahil ve kıymetsiz bir damla” hükmünde gördüğü şahsının da çocukluktan beri muhabbetle Mevlâna’nın kutsal ruhaniyetlerine ve velayet denizine işte öyle cezbedildiğini beyan eder.

Ardından yeni bir başlık açıp aczini dile getirir: “**Acz**”: Mevlâna’nın mübarek eserine mana yönünden bir adım atmaya kudreti olmadığı ve magz-ı Kur’ân olan kelimât-ı kudsiyelerini anlamakta âciz kaldığı hâlde Hz. Pîr’in inayetiyle muvaffak olduğunu, onun bildirmesiyle bildiğini, onun himmetiyle cümle Allah dostlarını sevdiğini söyleyip şükreder.

Eserin niyet ve telif süreci “**Sebeb-i Tertib**” başlığında verilir: Gençliğinde kendi kendine şevkle Mesnevî okuyan Rahîmî, ara sıra “Mesnevî’yi sadece yüksek sınıfın anlayıp halkın anlamadığı” şeklinde yakınmalara tanıklık etmiştir. Kâmillerin kalamından herkes istifade etsin diye, Mesnevî hikâyelerini diğer

²⁷⁰ “Allah göklerin ve yerin nûrudur.” (Nûr, 24/35)

şerhleri de okuyarak açıklayıcı bir tercümeyle açık bir Türkçeye aktarmıştır. Dostların telkin ve teşvikiyle ve Mevlâna'nın himmet ve lütfuyla da Gülzâr-ı Hakikat'in yayım sürecine gelmiştir.

Ardından okuyucuları uyaran bir başlık açar: **“İhtâr-ı Ehemm”**: Son zamanlarda halkın hayalî hikâyelere çok fazla rağbet etmesi özellikle gençlerin hayalperestliği zihni ve ruhu zehirleyen, Muhammedî olan aslı ve millî ahlakı bozan bir temayüldür. Rahimî, burada “O sebeple kalplere insani hakikati yerleştirmeli; yoksa Allah aşkını tatmayan ölümlerin ölü sözleri, ruhunuzu öldürür.” ikazında bulunur.

Bazı değerleri korumak, geçici olana değil bâkî olana meyletmek gerektiğine dair ihtarlarını da **“Hamîyyet”** başlığında aktarır: “...Hulâsâ-yı kelâm eger ihyâ olmak yolunu bulmak isterseniz şu Gülzâr-ı Hakikat'i ve Mesnevî-i Şerîf hikâyelerini çeşm-i hakikatle mütâlaa edelim vesselâm. Yalnız sûret-i hikâyeye de hasr-ı zihn edilmemeli kıssadan hisseye intikâl edilmeli.” tavsiyesinde bulunur.

“Takdîm”: “Mesnevî'nin her bir kıssasından hisse almak ve aldırarak emeliyle ve muhabbetle okuyup düşünecek olanlara o mukaddes ağacın meyvesini tattırmak gibi hayırlı bir niyetle her biri bir gül demeti gibi olan hikâyeleri hediye mertebesinde Gülzâr-ı Hâkikat, ahbâba âcizane arz u takdim” edilmiştir.

“Delâlet” başlığında, herkes hikâyelerin hakikatini kendi idraki nispetinde anlasın diye ne kadar tarif edildiyse de hakikat güneşini zerrelere tarif etmenin mümkün olmadığını, yüzümüzü hakikat güneşinden yana çevirmemiz gerektiğini söyler. Zira Mesnevî'de “Güneşe delil, güneş geldi; eğer sana delil gerekse güneşten yüzünü çevirme.” buyrulmuştur.

Mesnevî hikâyelerini muhabbetle okuyacak olan muhteremlerden “her bir hikâyenin sûret-i zâhiresine bakup da mecâzî bir hikâyeye fikr idilmesün, mütâlaa buyururken mecâzdan hakikate fikren intikâl idilsin” dileği, **“Temenni”** başlığında yer alır.

“Niyaz ve Reca” başlığı altında; kitapta görülecek kemâlâtın Mevlâna'ya, hataların ise kendi hakîr ve câhil olan şahsına ait olduğunu söyleyerek imla, ibare ve izahlardaki hatalarının mazur görülmesini, yüzüne vurulmamasını okuyuculardan rica eder.

Rahimî, kendisini Hz. Pîr'in velâyet denizinde kusurlu bir damla olarak takdim ederek, o denize hürmeten, kusur ve hatalarını af etmesiyle örtmelerini “hırka ve tennure-pûş” olan Mevlevî hazerâtından özellikle niyaz eder, bu özel niyazını da **“Hâssaten Niyâz”** başlığı altında verir.

“İstirhâm” başlığı altında, kendisinin, hakikî kâtibin elinde siyah bir kalem olduğunu belirterek kara kalemin kara yazısına ve bazı izahlara itiraz edilmemesini, merhamet ve lütufla bu fakirin hayırla yâd edilmesini ve affedilmesini, büyük âlimlerden talebelere kadar tüm iman ehli kardeşlerinden istirham eder.

Kısım kısım verilen bu girizgâhtan sonra besmele, hamd ve salvele yer alır. “Mesnevî” başlığı ardından Mesnevî’nin 1. mısrasını (Bişnev ez ney çün hikâyet mî-koned) Farsça olarak verir ardından tercümesini verir ve ilk hikâyeyi takdim eder.

Rahîmî I. cildin sonunda yine “Arz” başlığında, II. ve III. ciltlerin de yakın zamanda neşredileceğini, onlarda daha güzel, garip kıssalar, insan ahlakı ve dinî inceliklerle ilgili güzel cümlelerin yer alacağını, mütalaa edenlerin memnun ve müstefid olacaklarını arz eder. Ardından eseri **nasıl tertib ettiğine** dair izahlarda bulunur. Rahîmî bu kısımda, Mesnevî’nin tamamına yönelik **Firdevs-i Fukarâ**²⁷¹ adında başka bir eserinin daha müjdesini verse de günümüze ulaşan böyle bir esere rastlanmamıştır.

“Hâtime-yi Temennî” başlığında bazı hakikatleri aynen tercüme edip edepten ötürü tafsile girmediğini belirtir. O kısımlarda hakikî manalarının tahsili dinperver talebelerin idrakine havale edilmiştir. İmla ve baskıda olabilecek hataların da hata ve savap cetveline bakılarak tashih edilmesini istirham eder. Son olarak da hatalı kelimelerin hangi sayfada kaçınıcı satırda olduğunu ve doğrusunu gösteren bir “Hatâ Savâb Cedveli” yer alır.

II. Cilt (H 1328/ M 1911)

Bu cilt, eserin iç kapağında “Eimme-yi Hüdâ aleyhim efdalü’t-tehâyâ hazerâtının hulâsa-yı ahvâl-i aliyeleri ve müntehâb Mesnevî-i Şerîf Hikâyeleri” şeklinde takdim edilir.

“Fihrist” ve “Hata-Savâb Cetveli” II. ciltte de vardır.

“İlân” başlığı altında Hazret-i Mahbûb-ı Kibriyâ efendimize, âline ve ehlibeytine tam manada muhabbet etmenin müminlere farz olduğunu ancak bu muhabbeti hakkıyla ifa edemediğimizi; ehlibeyte, enbiyaya ve evliyaya itaat ve

²⁷¹ “Bi-mennihi Te’âlâ, bu üç cild hikâyât-ı müntahabe neşrolunduktan sonra, Cenâb-ı Allah ömür ihsân ider ve Hz. Pîr efendimiz de himmet ve müsâ’ade buyurlarsa Mesnevî-i Şerîf’in tertib-i aslîsi üzere, gerek hikâyelerinin ve gerek hakâyıkının sırasıyla ve şîve-yi zamâna göre aynen tekmiil tercümesi Firdevs-i Fukarâ nâmında bir eser-i âciziyyi ta’kiben tab’ u neşr idilecegi arz olunur. Ve min Allâhi’t-tevfîk.” (251)

muhabbet edilmezse de doğru yola gidilemeyeceğini söyler. Hakikat-i gülzâra muhibb olan müminlere ehlibeytin ahvâlini, Mesnevî-i Şerif hikâyelerini bu Gülzâr-ı Hakikat’i okumalarını tavsiye eder. Burada, bazı ölçü bilmeyenlere de “Bazı makâdir bilmeyenler, birinci cildin yaprağı az esmânî (fiyatı) çok derler imiş. Cenâb-ı Pîr, gül-i gülzâr satıyor yaprak satmıyor, inci satıyor sadef satmıyor, dâne satıyor saman satmıyor. Bu Gülzâr’a vereceğiniz para alacağınız manevî mücevhere nisbetle âdî bir boncuk gibidir...” diyerek cevap verir.

I. ciltte olduğu gibi burada da Gülzâr-ı Hakikat’in üç cilt olduğunu belirtir, I. ve II. ciltlerinin himmetle neşre çıktığına hamd ederek III. cildin de inşallah baharda devr-i gül ü bülbülde takdim edileceğini arz eder.

Bu ciltte, Hz. Ali’nin kıssası da dâhil olmak üzere 36 hikâyenin hülâsası yer alır. Bazı çalışmalarda hikâye sayısı 55 olarak verilse de bu, Fihristteki başlıklarla ilgili bir yanlış olmalıdır. Zira bu ciltte hikâyelerin yanı sıra On iki imamın hâl tercümeleri ve Hz. Ali ile ilgili bazı manzumelerin de Fihristte yer almasıyla madde başı 55’i bulabilir ancak bunlardan 36’sı Mesnevî hikâyesidir.

Fazlullah Rahîmî, ilk hikâye Kıssa-yı Âliyyî’l-Alâ’nın sonunda uğur ve bereket sayarak On iki imamın kısaca hâl tercümelerini, başlarından geçen olayları yazmış; ardından Ahmed-i Câm, Feridüddîn-i Attâr, Mevlâna ve Abdülkadir Belhî’nin Hz. Âli ile ilgili manzumelerine yer vermiştir. Ancak bu kısımda Mevlâna’ya isnat edilen manzumelerin Dîvân-ı Kebir’de yer olmadığını belirtmek gerekir. Aynı manzumeler 1896 yılında yazılmış bir Mecnû’a-i Âyin-i Şerif’te²⁷² de Mevlâna’ya ait olarak verilmiştir.

Abdûlbâki Gölpınarlı, Hamzavîlerin çoğunda olduğu gibi Rahîmî’nin de İmâmiyye inancını benimseyip, II. ciltte on iki imamın hayatlarını anlattığını, Mevlâna’ya ait olmayan şiirleri (C.II/ 26-28) onun adına kaydettiğini III. ciltte Mevlâna’nın hayatı hakkında verdiği bilgilerin ilmî değeri olmadığını söyler. “Bütün bu kusurlara rağmen bir propaganda kitabı olarak” sade ve çekici diliyle Gülzâr-ı Hakikat’in, zamanında kendinden beklenen işi mükemmel surette yaptığını ifade eder (Gölpınarlı, 2023: 146). Ancak bu ciltte Hz. Ali’yi öven şiirler yer alsa da on iki imamın hâl tercümeleri sitayişle yazılsa da Gülzâr-ı Hakikat’in tamamına yayılan bir içerik olmayıp, II. cildin başında Hz. Ali kıssasına binaen eklendiğinden, Gölpınarlı’nın “propaganda kitabı” tanımlamasına da temkinli yaklaşmak gerekmektedir.

²⁷² Dura, B. (2018). *Mecnû’a-i Âyin-i Şerif (İnceleme-Metin)*. Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi

Rahîmî, hatimede “Cenâb-ı Hâmûş (Mevlâna) kuddise sırruhu efendimiz kitâb-ı kerîminin hitâmında ‘Hamûşî ki hamûşî, bihter zi aselnûşî’ buyurmuşlar.” diyerek kendisini, Cenâb-ı Allah’ın her dem o hamûşlarla hemdem etmesi duasıyla, Hz. Peygamber’e, ehlibeyte ve evliyaya selam ve Allah’a hamd ile II. cildi tamamlar.

III. Cilt (H 1329/ M 1911)

Bu cilt, Mesnevî’den 48 hikâyenin tercüme ve şerhini içerir. Cildin başında “**Fihrist**” vardır.

III. ciltte hikâye tercümelerinden evvel Hz. Mevlâna’nın pederi Sultânü’l-Ulemâ Bahâüddîn Veleddin’in doğumundan âhirete irtihâline kadar hâl tercümesi yer alır. Ardından Hz. Mevlâna’nın menkıbeleri ve hâl tercümesi verilmiştir. Rahîmî bu kapsamda Seyyid Burhaneddin, Selahaddin Zerkubî ve Hüsâmeddin Çelebi, Şems, ve Sultan Veleddin’den de ayrı ayrı bahseder. Ardından özetle, kendi nefsinin de dâhil eder ve mürşid-i kâmil aramayanlardan, kabuktan öze geçemeyenlerden, nefis düşmanını öldüremeyenlerden, şahın rızasına uygun davranmayanlardan yakıdır. Ayaz’ın güzel meşrebini örnek gösterir ve “Gazneli Mahmud ile Kölesi Ayaz’ın Hikâyesi”ne başlar.

Bu cildin sonunda “**Arz-ı Teşekkürât-ı Azîme**” yer alır. Rahîmî, burada ümmî bir bende olarak tercüme o kadar da gücü olmadığı hâlde Hz. Pîr’in bir katresi olarak yine Hz. Pîr’den gelen lutf u inayet sayesinde bu tercümenin, bu tarz yazılmasının mümkün olduğunu beyan eder. “Bu lutf-ı ilâhiye karşı lisân-ı lahmî ifâ-yı teşekkürden âciz kaldığından edâ-yı teşekkürâtı yine o şems-i şekûra ihâlâ” eder.

Ardından “**Hâmûş**” başlığını açarak Hz. Mevlâna’nın Hâmûş mahlasını kullanmasına telmihte bulunur, onun “Mesnevî’nin hâtimesinde dahî lafz-ı Hâmûş ile hâtîme çekmesi” gibi Rahîmî de üçüncü cilde hatime çeker.

Himmetiyle muvaffak olduğu için Hz. Pîr’e teşekkürünü yineler, onun aşkından ayırmaması için ehlibeyt hürmetine Allah’a niyaz eder, Hz. Peygamber’e âline salât ve selâm eyler. “**Silsile-i Şerîfe**” başlığı altında Hz. Mevlâna’nın tarikat silsilesi ve nesep silsilesi yer alır. Eserin sonlarında Konya Mevlâna dergâhının son postnişini, Mevlâna’nın on dokuzuncu kuşaktan torunu **Abdülhalîm Çelebi’nin, Fazlullah Rahîmî’ye mektubu**²⁷³ yer alır. Abdülhalîm Çelebi’nin, Rahîmî’nin

²⁷³ “Takrîz: Rûh-ı pür-fütûhum Efendim Gülzâr-ı Hakikat nâm gülbüyi ile benâm cedd-i emcedim Sultânü’l-Evliyâ Hazret-i [Mevlânâ] Efendimizin magz-ı Kur’ân olan Mesnevî-i Şerîfî hikâyâtını

irfanına hayran kaldığını dile getirdiği mektupta Gülzâr-ı Hakikat'e takrizi ve Mesnevî için yazdığı üç beyitlik methiyesi yer alır. Ayrıca Rahîmî'ye, Mevlâna'nın tarikat silsilesini verip nesep silsilesini neden vermediğini de sorar. Sehven yazılmamış olma ve esere ilave edilebilmesi ümidiyle nesep silsilesini de mektubuna ilâştirir.

Son olarak **Rahîmî'nin Abdülhalîm Çelebi'ye cevaben yazdığı teşekkür mektubu** yer alır: Rahîmî, vaktiyle Mevlâna'nın nesep silsilesini çok araştırdığını ancak bulamayıp ye'se kapıldığını belirtir. Üçüncü cildin son formasını bastırırken ilahi bir zuhurla torunundan gelen bu silsileyle sevince gark olduğunu belirtir. Ayrıca "Lehü'-ş-şükr şu silsile-yi âliyye ile takriz-i âlî ve o iltifât-ı sâminin, kitâb-ı gülzârın bir kat daha kadrini tebcîl ve te'âli ettiğini" belirterek Mevlâna'nın ciğerparesine hâl ve söz diliyle şükranlarını arz eder (21 Ağustos 1911).

Şerh/ Tercüme Metodu

Eserin iç kapağında kendisini mütercim olarak belirttiği ve eserini mütercem olarak zikrettiği üzere Rahîmî, Mesnevî'den seçmiş olduğu hikâyeleri genellikle tercüme etmiş ve tafsilata çok girmemiş, yeri geldikçe kısa izahlarda bulunmuştur. Bu nedenle bu eserde, ayet ve hadisler dışında diğer şerh metinlerinde rastladığımız boyutta bir kaynak kullanımından söz edilemez.

Malum olduğu üzere Mesnevî'de hikâyeler iç içe katman hâlinde bulunur, bir hikâyenin içinde başka meseller yer alır, aralarda hakikatlerin ne olduğu açıklanır, baştaki bir hikâyenin devamı da ilerleyen beyitlere tehir edilmiş olur. Rahîmî bu eserinde, bütünlüğü sağlamak amacıyla hikâyeleri devamlarıyla birleştirerek vermiş aralarda yine meselenin hakikatini bazen aynen, bazen mealen tercüme edip düzenlemiştir.

■ Rahîmî, hikâyelerin başlığını Farsça olarak vermez. Hikâyeye bazen Mesnevî'de geçtiği şekilden aynen tercüme ederek başlık atar bazen de ana hatlarıyla hikâyeyi özetleyecek şekilde uzunca bir başlık yazar:

"Bir Yılcının Sergüzeşti"(C.II/ 142)

bir tarz-ı âşıkâne ile terceme buyurdıkları ma'lûm-ı dervîşânem idi. Fakîr de gülçide olmak üzere anın dâhil-i gülistânı oldum. Hakkâ ki bahr-ı ummân-ı Mesnevîden ma'nâ-yı girânbahâ-yı ledünnî istihracına olan irfânlarını tahsînlerle şâbâşlara şâyân buldum..." (III. Cilt/ s.342-343)

“Bir pâdişah bir cariyeye âşık oluyor, cariyeye hastalanarak tedavi idiliyor, sonra hekîm-i ilâhî yitişerek cariyeye sıhhat buluyor.”²⁷⁴ (C.I/ 11)

▪ Beyitler, beyit esasına göre tercüme edilmemiştir. Rahîmî, hikâyelerin yer aldığı beyitleri vermez, başlığın ardından bir bütün olarak akıcı bir kompozisyon hâlinde tercümesini yapar.

“Zaman-ı evvelde bir pâdişâh var idi. Bu pâdişâh hem şâh-ı dünyâ hem şâh-ı dîn idi. Bir gün bu pâdişâh hademesiyle atlara binüb ava giderken yol üzerinde bir câriye gördi. O anda pâdişâhın cânı, cemâl-i câriyeye âşık oldu. Pâdişâhın cân kuşu ten kafesinde çabalamaga başladı. Pâdişâh birçok altun virüb câriyeyi satın aldı . Pâdişâh câriyeye mâlik olduğundan dolayı pek memnûn oldu. Kazâ-yı ilâhî olarak câriye hastalandı... (C.I/11)

▪ Hikâye içinde özellikle vurgulamak istediği bir mesele, kavram veya kelime varsa onu, hikâye metninin içinde başlık açarak tercüme ve izah eder: Örneğin padişah ile cariyeye hikâyesinde, cariyeyi iyileştirebilecekleri iddiasında olan tabiplerin inşaallah demediği için aciz kaldıkları bahiste inşaallah başlığını açıp o kısmın tercümesini başlığın altına yazar:

“İnşâallâh

Bu tabîbler kendi ‘ilm ü ma’rifetlerine fenlerine mağrûr olarak Allâh’ı unutarak inşâallâh dimediler, işi Allâh’a bırakmayub Hakk Te’âlâ’ya tefvîz-i umûr itmediler. Anunçün Cenâb-ı Allâh bunlara acz-i beşeri ve âciz olduklarını gösterdi.” (C.I/ 12)

▪ Mevlâna, Mesnevî’de geçen hikâyelerin sonunda veya aralarındaki bazı beyitlerde o hadisenin hissesini, hikmetini yahut hakikatini söyler. Rahîmî de bu hakîkât veya hisseleri yine hikâyenin akışı içinde sık sık özel başlıklar açarak verir: *Hulâsâ-i meâl-i hikâye, ledünniyât-ı hikâye, temsil-i hakikat, maksad-ı hakikat, ta’bîr-i hakikat, tevcîh-i hakikat, murad-ı hakikat, tesbîh-i hakikat, ders-i hakikat, beyân-ı hakikat, saded...* Sadece bunlar için değil bir irşad veya tembih iletisi addettiği beyitleri de yerinde, hikâye içinde ayrıca başlıklar açarak tercüme eder. Örneklendirme veya benzetmeleri bazen *temsil* veya *misal* başlıklarıyla vererek manayı izah eder. Girişte de izah ettiğimiz üzere eserin tertibinde bu şekilde bölümlendirme usulü Rahîmî’nin mukaddimeden hatimeye bütün eserine sirayet eden bir üsluptur:

²⁷⁴ Mesnevî’de “Hikâyet-i âşık şoden-i pâdişâh ber kenizek ve hariden-i padişâh kenizek râ” (padişahın halayığa aşkı ve halayığı satın alması) başlığıyla yer alan hikâye.

Hız. İsa'nın ahmaklar yüzünden dağa kaçması hikâyesinde Hız. İsa'nın, sanki ardından arslan kovalıyor gibi kaçtığını gören biri; ey kerim, bu derece kaçmak elbette büyük bir hikmete mebnîdir, didi. Hazret-i İsa aleyhisselâm, bir ahmakdan kaçarım; kendimi anın mülâkatından kurtarmak isterim, var git bana ayak bağı olma, buyurdu.

Tenbîh

Enbiyânın, evliyânın menfûrı olan ahmaklardan kaçmak, sohbetlerini terk etmek ehemmdir, elzemdir. Zirâ Nebiyy-i zîşân “Âkıl, dostum; ahmak, düşmanımdır.” buyurmuş.

...Hız. Mesîh aleyhisselâm ‘Mukaddes ism-i a’zamı bir mermer taşta okudum taş yarıldı, ben o ism-i a’zamı ölüye okudum, dirildi. Ben o ism-i a’zamı bir ahmakın kalbine binlerce okudum, aslâ ahmaka te’sîr itmedi, yine hilkat-i hamâkatinde kaldı ve o ahmak kara taş gibi kara huyundan kat’â dönmedi.’ buyurdu.” (C.II/ 197, 198)

“**Hikmet:** Filvâkî’ pâdişâh câriyeye ta’aşşuk itmese câriye de hastalanmasa o tabîblerin de aczleri zâhir olmasa pâdişâh hekim-i hâzıkı tâlib olmazdı ve bulmazdı.” (C.I/ 15)

“**Kıssadan Hisse:** Cârîyenin gözüne ibtidâ kuyumcu gâyet güzel görünüb de bilahare çirkin görüldüğü gibi basîret ehline de dünya öyle çirkin görünür. Aşk-ı mecâzînin âkıbet hâli böyledir. Günden güne hüsnü tagayyür, tebeddül etdikçe âşıkın harâret-i aşkı da o nisbetde tenezzül eder....” (C.I/ 23)

“**Hakikat:** ...Mürdeler ya’nî ölüler bizim semtimize gelemmezler, ya’nî şek-i insaniyyede olup da hayvan sıfatında bulunan efsûrdeler mâsivâyâ olan meyl ü mahabbetleri sebebiyle cânib-i cemâl-i lâ-yezâle varamazlar. Ey âşık, cenâb-ı hayy-ı lem yezelin aşkını ihtiyâr et ki bâkîdir. Ölen hayvandır, âşık-ı Allah ölmez. Âgâh ol ki tabîb-i ilahî pâdişahın hâtırı için yâhûd padişâhdan bir istifâde ümîdi için kuyumcuyu telef etmedi ya’nî bir esbâb-ı sûriyeden veya bir agrâz-ı dünveviyeden dolayı kuyumcuyu öldürmedi. Ancak emr-i ilâhî ve ilhâm-ı Rabbânî ile zerger-i zehirle katleyledi.” (C.I/ 24)

▪ Kıssadan hâsıl olan hisseyi bazen “Ey belâ-yı fakrdan, fakîrlik mihnetinden dolayı hâlınden iştiyâk eden mü’min.../ Ey hayâlât gibi hikâyât okumaga tâlib olanlar...” gibi nidâlarla talibine haber verir.

▪ “Bu cihetle Cenâb-ı Pîr Efendimiz buyururlar ki..., Hazret-i Pîr Efendimiz o mübârek kölenin lisanından beyan buyururlar ki...” gibi kalıplarla da, Mevlâna’nın ilgili kıssadaki iletisinin ne olduğunu izah eder. Bazen de “Bu kıssanın hakîkatî ehline vâzıhdır” diyerek hikâyenin sadece tercümesini vermekle iktifa eder.

▪ Hikâyenin akışı içinde, ilgili meseleden çıkarılacak dersi “İbret” başlığı altında, hisse veya tavsiyeyi bazen de ikazı “Tenbîh” başlığı altında verir. Bunları da genellikle “Ey müstemi şu hikâyeyi cân kulağı ile dinle.../ âgâh ol, ibret al sen dahi... ey ehl-i dünyâ hâlini iyi düşün.../ ey harîs-i rızık olan kimse, âgâh ol; mütevekkil ol...” gibi kalıplarla aktarır.

▪ Bazı kelimeleri husûsî olarak açıklayarak beyitteki manası yahut murat edilenin ne olduğu üzerinde durur:

“Şeyh, lugatde ihtiyâra ya’nî kocamış kimseye ve saç sakalı ağarmış müsinn adama derler. Fakat inde’l muhakkıkîn ‘şeyh’, bâr-ı beşerîyyetden kurtulmuş fenâ ender fenâ mertebesini bulmuş zât-ı şerîfe derler.” (C.II/ 180)

▪ **Murat edilen manayı** bazen “hakîkat” olarak verdiği de görülmektedir:

“**Hakîkat:** Pâdişâhdan murâd, Hz. Mevlâna kaddesallâhu sırrahu; ava azîmet, Cenâbı Allâh’ı iştîyakla arzû itmesidir. Cârîye, nefs-i âlileridir; cârîyeye âşık olması, Cenâb-ı Hakkın bilinmesi, bulunması, insan bihakkın kendi nefesine ârif olmasına mütevakkıf olduğunu ba’del-idrâk anun derd-i aşkına düşmesidir. Cârîyenin hastalanması, nefs-i âlilerinin emrâz-ı manevîyyeye giriftâr olmasıdır. Etibbâ, nefs-i Hazret-i Hudâvendigâr derd-i aşka giriftâr oldukda emrâz-ı manevîyyesine tarikatce tedavî kılmak için başına toplanmış olan meşâyih-i mâtekaddemdir...” (C.I/ 27)

▪ Muhatabın dikkatini celbetmek için **soru sorup cevap verme** metodunu kullanır:

“...Ey evlâd-ı ümmet biz insanız değil mi? İnsan olan hayrını şerrini zararını menfaatini bilecek değil mi? Öyle ise şimdi bizim üzerimize elzemdir ki bizi zehirleyici ağaçların yemişlerinden biz insânzâdeler yimemeli...”

▪ Rahîmî şerhe girdiği bazı meselelerde çıkarımlarını; aklına düşen, gönlüne doğan manayı vârid-i hâtır başlığında verebilmektedir. Bir kâmil ârifin bir papaza sen mi yaşlısın sakalın mı, diye sorduğu hikâyede:

Vârid-i Hâtır: Ârifden murâd Hazreti Pîr Mevlâna Celaleddîn-i Rûmî Efendimizin kendisi olduğu aaleb ihtimâldir. Çünkü ekser-i hikâyâtta bir nâm-ı âherle kendisini ankâ-yı kâinât gibi gizlemiştir. Şurasını yazarken kendisi olduğunu katresine duyurmuştur.” (C.III/ 220-221) diyerek mananın, Hazret-i Pîr tarafından Rahîmî’ye ilham edildiği mesajını vermiştir.

▪ Fazlullah Rahîmî, Farsçasından aynıyla tercüme ettiğinde edebe mugayir olacağı yahut kötü düşünüleceğine ihtimal verdiği müstehcen manzaralar çizen hikâye veya beyitlerde bazı kısımları geçmek zorunda kalmıştır. Zira mecazdan maksada veya hakikate intikal etme idrakinde olmayanlara hikâyeyi sunmayı münasip bulmaz doğrudan ledünnî anlamı açıklar.

“... ledünniyâtı latîf ve gâyet müfîd olduğu cihetle bu fennin bilinmesi insana elzemdir. Lakin tamâmî-yi hikâyenin Türkçeye tercümesi mütalaama mülahazama el vermedi” “hikâyenin bazı cümleleri **bi’z-zarûr tayy edilerek**” gülzâra geçildi.” (C.III/ s.108-109)

▪ Hadis ve ayetleri, tercüme ederek veya sadece Arapçasını vererek ya da Arapça verip metin içinde terüme ederek aktardığı da olur: Mesela, ahmaktaki dağlama mührünü Allah’ın vurduğu ve hiçbir elin buna çare bulamayacağı kısımda ayeti şu şekilde aktarır:

“O şey ki o pâdişâhın dâğıdır, **“Hatemallâhu alâ kulûbihim ve ‘alâ sem’ihim ve ‘alâ ebsârihim gışâve” mühridür.** O mühr-i Hudâyı bozmaga kimse muktedir degildir ve ona bir çâre yokdur. Bunun çâresi ondan firâr itmektir.” (C.II/ 198)

Hız. Mûsâ’ya gelip hayvanların dilinden anlamayı öğretmesini isteyen gence Hız. Mûsâ’nın öğüt verdiği hikâyede “ Hazret-i Kelîmullâh ‘Ey civân, sen bu sevdâdan vazgeç...ibreti, irfâniyeti Cenâbı Allâh’dan iste! Kitâbdan, makâlden, harfdan, ağızdan değıl.’ dediye de dinlemedi . **EL-insânü harîsun lemmâ müni’a, ya’nî insan mennolunan şeye harîsdir.**” (C.II/206-207)

▪ Bazen Mesnevî ve Mevlâna ile ilgili değerdendirmelerde bulunur:

“Tevârihde, tefâsîrde egerçi bu kıssanın tafsîlâtı var ise de **Mesnevî-i Şerîf** gibi zevk vermiyor...” (C.II/258)

“Mezâk-ı ma'nâ-yı **Mesnevî**den bî-behre kalanların gözlerine şu hikâyenin teşbihât ve ta'rîfât-ı sûriyyesi egerçi mugâyir-i edeb görünecekse de lâkin biz bu gibilere ne deriz? 'Tebeyyün etdirilecek bir hakîkatin ehemmiyetine göre bu misillü teşbihât inde'l-urefâ mugâyir-i edeb değildir. Mugâyir-i edeb, mugâyir görmektir, deriz.” (C.III-145)

▪ Fazlullah Rahîmî ara ara Gülzâr-ı Hakikat'e de methiyede bulunur:

“Muhabbetle, ihlasla okuyanların kalblerine rû-yı bekâ bahşeden ve meşamm-ı cân u cânânı, râyiha-i Rahmâniyye ile mu'attar kılan, “ve nahnu akrabu” ilm-i yakînini ve ravza-yı hakîkatiniz seyrini size sezdireni, bildiren bu kitâb-ı hakîkati bir def'a değil, defâatle okuyunuz... Her kim bu Gülzâr'ı devâm u dikkatle ve şevk ü muhabbetle okursa gide gide gönlü gülistân olur, bostân-ı Hudâyı, dostân-ı hüdayı derûnunda bulur.”

▪ Hikâyede anlatılan bir meselenin olumsuz veya yanlış anlaşılması için yeri geldiğinde “İhtâr” başlığında okuyucuya açıklama yapar:

İhtâr: “Şâ'irin Şi'aya hitâben vâki' olan pendâmiz sözlerinden Cenâb-ı Sultân-ı Şühedâ ve sâir şühedâyı Kerbelâ selâmullâhi aleyhim ecma'ın hazarâtı için mutlak mâtem edilmesün ağlanmasın ma'nâsı anlaşılmasun. Cenâb-ı şâ'ir mahz-ı merhametinden ve kemâl-i hamîyyetinden dolayı hakîkate âgâh olmayanları âgâh etmek murâd etmiştir.” Rahîmî, bu ihtara özetle şu bahisden dolayı gerek duyar: Halepten Şia tayifesi aşure günü Antakya kapısında toplanarak feryat figân eder, Hz. Hüseyin'i ve diğer kerbela şehitlerini anar, matem edip mersiyele düzer. Garip bir şair ise onların feryadını işitince hayrete düşer. Ey uykuda olanlar, olay şimdi mi vuku buldu, ne diye musibeti tazeliyorsunuz siz kendi gafletinize feryat edin. O rûh-ı mukaddesin şehadetine ve ulvi makama erdi. Âlem-i bekâyı görmeyen kalbinize ağlayın. Niçin tamadan hırstdan kesilmezsiniz.” (C.III/186-187)

▪ Rahîmî'nin tercümeyle beraber kısa izahlar getirdiği bazı kısımlarda Hz. Şârih Ankaravî'nin izleri görülmektedir:

-Ankaravî: “...âdem oğlu bir latîf ü nazîf leb tutar ki andan murâd hakikat-i insâniyyedür bir dem ol nazîf olan magzı taleb eyle eger ol deme mensûb isen ya'nî nefha-yı İlâhiyye ve nefes-i Rahmâniyye mazharı olan insân zümresinden isen ol magz-ı nagzı bir nefes taleb eyle ki cemî'-i 'ömr-i

*insânî bir demdür pes mefhûm-ı muhâlifesi eger ol nefha-yı İlâhîden degül isen ol magz-ı nagzı bir dem tâlib olmazsın dimek olur pes ol magzdan lezzet alan kışr-ı tenden güzër kılur ve bu tenün ölmesinden ve fena olmasından haz alır ve zevk bulur.*²⁷⁵ (Akdağ, 2023: 1239)

-Rahîmî: “... Ademoglı bir latîf magza mâlikdir ki murâd hakikat-i insâniyyedir. Eger nefs-i Rahmânîye mazhar olan zümre-yi insâniyyeden isen her nefesde o magzı o hakîkati iste ki cemî-i ömr-i insanî bir nefesdir. Bu içden, bu lebden lezzet alan beden kabuğundan vazgeçer.” (C.II/ 213)

“ ‘An tuyî ki bîbeden dârî beden

*Pes meters ez cism can bîrun şuden*²⁷⁶in şerhinde

-Ankaravî: ...O sensin ki ya’nî sen ol nefs-i nâtıksın bu cisimsiz beden-i rûhânî tutarsın pes korkma bu cism-i insânî ve rûh-ı hayvânîden taşra gitmeklükden zîrâ sen bu heykel-i mahsûs degülsin bu dest ü pâ ve beden-i rûha nisbet âlât ve fârîse nisbet ilen bir at gibidür âlâtun zevâlinden anun zâtına noksân lâzım gelmez pes bu münâsebetle Şeyh Akta’ Zenbîl-i Bâfi Hazretlerinin hikâyesine şürû’ iderler (Akdağ, 2023: 623)

-Rahîmî: ...Sen o nefs-i nâtıkasın ki bu cisimsiz beden-i rûhânî dutarsın. İmdi bu cism-i insânî ve rûh-ı hayvânîdir. Taşra gitmeklikden ya’nî ölmeklikden korkma. Zira sen mücerred bu heykel-i mahsûs değülsin. Sen yalnız anâsırdan müteşekkil bir heykelden ibâret olmadığını âtîdeki hikâye-yi garîbe sana anlatır.” (C.II/ 174)

■ Bazen dayanak olarak kullandığı yahut konuyla ilgili olarak hikâyenin başında kullandığı bir veya birkaç beyti Farsça olarak verip tercümesini yapar ya da “ma’nâ” başlığı altında açıklamasını yapar. Böylece şerh geleneği içinde rastladığımız yardımcı şerh metodunu da kullanmış olur:

“Tâlib-i genceş me-bîn hod genc ûst

Dûst key bâşed be-ma’nî gayr-ı dûst

Ma’nâ: Tâlib-i hazîne, hazînenin kendisidir. Çünkü dost ma’nâda nasıl dostun gayrı olur, ya’nî gayr olmaz. Bil ki dost dostla ma’nen nûr-ı

²⁷⁵ Şerh-i Mesnevî C.3/ 3421. beyt: Magz-ı nagzî dâred âhir âdemî/ Yek demî anrâ taleb ger z’an demî)

²⁷⁶ Şerh-i Mesnevî C.3/ 1619. beyt

vâhid gibidir. Egerçi sûret-i zâhirde olan ikilik görünürse de zâhirde olan ikilik i'tibâridir, hakikî değildir.” (C.III/ 229)

Sonuç

Mevlâna'yı “ıfrat derecesinde” seven ve çocukluğundan beri Mesnevî ile muhatap olan Fazlullah Rahîmî Gülzâr-ı Hakikat'î âşıkane, şairane bir edayla oldukça sade bir dille yazmıştır. Rahîmî'nin bu tercüme ve kısmen şerh sayılan eserinde Mesnevî'den seçilmiş 126 hikâyenin özeti ve izahına yer verilmiştir. Hikâyelerin hakikatlerini herkesin kendi idrakince anlaması için her hikâyenin arasında veya sonunda hakikat güneşinden bir zerreye işaret edilip tarif ve izahlarda bulunulmuştur. Lügat ve gramer izahlarına pek girilmemiştir. Eser, manen ismiyle müsemma olmakla birlikte sureten de sanki okuyucuya gül gibi kat kat açılan yahut bir gül destesi gibi saf saf sunulan niteliktedir. Rahîmî bu sunumu hem hikâyelerde hem de ana metnin dışında kalan mukaddime, hatime gibi kısımlarda yapmıştır. Böylelikle hamd, eser tanıtımı, sebep-i telif, teşekkür gibi giriş konularını toplu olarak vermek yerine beyanlarında özel başlıklar açarak farklı bir üslup kullanmıştır. Bu da metni tekdüzelikten kurtarmakta, dikkati zinde tutmaktadır. Bu yönüyle eser özenle tertip ve tahrir edildiği izlenimi vermektedir. Rahîmî'nin fırsat düşürdüğü eserini methetmesi dikkat çeken bir üslup özelliği olmuştur. Rahîmî'nin izah ettiği bazı hikâyelerde Ankaravî'nin etkisinde kaldığı da görülmüştür. Gülzâr-ı Hakikat'in hikâyelerden çıkardığı hisse veya hakikatler üzerinde derin okumalar yapılmasının, araştırmacılara yeni kapılar aralayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Akdağ, R. (2023). *İsmâil Rûsûhî-yi Ankaravî, Şerh-i Mesnevî, (III. Cilt)*. Doktora tezi. Niğde: Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Azamat, N. (1988). Abdülkâdir-i Belhî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C.1, 31-32. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Azamat, N. (1995). Fahreddin Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 12, 83-84. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Azamat, N. (2022). Kemâlî Efendi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.25, 234-236. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ergun, S. N. (1936). Türk Şairleri, C.1, s.104-106. İstanbul.
- Fazlullah Rahîmî (2012). Gülzâr-ı Haseneyen. (hzl. Arzu Meral). İstanbul: Revak Yayınları.
- Fazlullah Rahîmî. (2016). Gülzâr-ı Hakikat (Sadeleştirilmiş Metin) (hzl. Arzu Meral, Aliye Uzunlar). İstanbul: Revak Yayınları.
- Fazlullah Rahîmî. (H 1328-1329). Gülzâr-ı Hakikat, İstanbul: Mekteb-i Tıbbiyye-i Askeriye (İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, I. Cilt: OE_TK_00749/01; II. Cilt: Bel_Osm_O.01501/2; III. Cilt: Bel_Osm_O.01501/01)
- Gölpınarlı, A. (2023). Mevlâna'dan Sonra Mevlevîlik. İstanbul: İnkılâp Yayınları
- Güleç, İ. (2006). Mevlâna'nın Mesnevî'sinin Tamamına Yapılan Türkçe Şerhler. *İlmî Araştırmalar* (22), 135-154.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. (1969). Son Asır Türk Şairleri, Millî Eğitim Basımevi, C.1. İstanbul
- Köksal, C.Â. (2017). İlim Semâsında Bir Yıldız Mustafa Âsım Köksal Hayatı, Hatıraları, Eserlerinden Seçmeler. İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Özdemir, M. (2016). Mesnevî'nin Türkçe Şerhleri. *Turkish Studies*, 11/20, 461-502. doi.org/10.7827/TurkishStudies.10093